

ç e v i r i

İktisadi Kalkınma Üzerine

W. Arthur **Lewis**¹

(Çeviren: M. Kemal Aydın)²

1950’li yıllar boyunca az gelişmiş ülkeler iyi sayılabilecek durumdadır. Birleşmiş Milletler verileri, gayrisafi yurtiçi hasılanın (GDP), yıllık ortalama olarak, Latin Amerika’da yüzde 4.6 düzeyinde, (Japonya ve Çin Anakarası hariç) Uzak Doğu’da yüzde 4.2 düzeyinde, Güney Asya’da yüzde 5.2 düzeyinde ve Afrika’da yüzde 4.1 düzeyinde arttığını ortaya koymaktadır.³ ’50’li yılların başında iktisatçılar, daha çok, söz konusu ülkelerin, yüzde 2’ler düzeyinde seyreden nüfus artışının üzerinde bir büyüme performansını mümkün kılacak gayreti gösterip gösteremeyecekleri ile ilgilenmiştir. Yüzde 4’ün üzerine çıkan büyüme performansı, *sermaye, girişimcilik, nitelik ve dış ticaret* olgularının sanıldığı gibi aşılması zor engeller olmadığını göstermiştir. Bu çalışmada, büyüme sorunu incelenirken kullanılan birtakım kavramlardan istifade edilerek, yukarıdaki unsurların her biri gözden geçirilecektir.

¹ **Lewis**, W. A. (1965), “A Review of Economic Development”, **The American Economic Review** (March 1965), Volume 55, Number 1/2, pp. 1-16.

² Bu çeviriyi okuyarak son derece değerli katkılar yapan **Ozan Kahraman**’a teşekkür ediyorum. **M. Kemal Aydın**.

³ **World Economic Survey**, 1963: 19. Afrika’da gerçekleşen büyümenin, *Birleşmiş Milletler*’in tespit ettiğinden daha fazla olma ihtimali yüksektir. Diğer taraftan, *Afrika Ekonomik Komisyonu*’nun (Afrika’da Endüstriyel Büyüme) yıllık ürün miktarındaki artışı son derece düşük (yüzde 2.1) göstermesi, tarımsal büyüme hızının sadece yüzde 1.4 düzeyinde gerçekleştiği kabulünden kaynaklanmaktadır.

I. Sermaye

Söz konusu ülkelerde sermayenin, tahmin edildiği ölçüde kıt olmadığı görülmüştür. Zira: (1) Sermaye/hâsıla katsayısı alışılagelmiş değerinden daha düşüktür.⁴ (2) Önemli miktarlarda dış yardım alınmıştır. (3) Bu ülkelerin bir bölümü yüksek düzeyde tasarruf yapabilmektedir.

Dönemin başında (1950) iktisatçılar bu coğrafyada geçerli olan sermaye-hâsıla katsayısını yüzde 4 olarak hesaplamıştır. Fakat '50'li yıllarda bu katsayı, gelişmekte olan ve azgelişmiş ülkelerin tamamında yüzde 2'ler yüzde 3'ler civarında seyretmiştir. Bu neden böyledir ya da hep böyle mi olacaktır? Bunu henüz bilmiyoruz, lakin dört farklı izah getirebiliriz:

1. Batı Avrupa ülkeleri, iki savaş arasındaki durgunluk döneminde oluşturulmuş olan teknoloji birikimin kullanıyor olabilir. Azgelişmiş ülkeler tarımsal sorunları çözdükten sonra benzer bir yol izleyebilir.
2. Altyapı harcamaları çok düşük düzeyde olabilir. Buna mukabil az gelişmiş ülkeler ulaşım ve enerji alanına fazla yatırım yapmaktadır. Ne var ki bu ülkeler konut yapımı ve kamusal hizmetler alanında halen sıkıntı yaşamaktadır.
3. Sanayi ve hizmetler sektörlerinde kaydedilen yüksek büyüme hızları (yüzde 6 ile 10 arasında), daha az üretken alanlardan daha çok üretken alanlara kaynak aktarılmasına neden olmuştur.
4. Geniş arazilere sahip ülkelerde yaşanan yüksek oranlı nüfus artışlarına paralel olarak daha az sermaye gerektiren tarımsal üretim artışları sağlanmaktadır. Pratikte çok önemli olmayabilir, ancak Hindistan ve Mısır gibi ülkelerde tarımsal işgücünün marjinal verimliliğinin sıfır olup olmadığı tartışması şiddetli bir biçimde yapılmaktadır.

Sermayenin gelişmiş ekonomilerden azgelişmiş ekonomilere aktarıldığı meselesine geldiğimizde, ayaklarımızı daha sağlam bir zemine basma imkânı bulmaktayız. *Birleşmiş Milletler* verilerine göre aktarılan sermaye

⁴ Yani hâsılanın çok yüksek olması ve bunun bir yansıması olarak sermaye hâsıla katsayısının düşük çıkması, sermayenin gerçekte olduğundan daha kıt tahmin edilmesine yol açmaktadır (Çevirenin Notu).

1950 yılında 2 milyar dolar iken 1960 yılında 6 milyar dolara yükselmiştir.⁵ Ortaya konan yüksek büyüme performansını izah etmeyi kolaylaştıran bir unsur olarak bu kaynak (6 milyar dolar), hemen hemen, az gelişmiş dünyada yaratılan toplam katma değerın yüzde 3.5'ine karşılık gelmektedir. Bu durum, dış yardımın önemine vurgu yapanların başarısı olarak düşünülebilir.

1950'li yıllarda az gelişmiş dünyanın yurtiçi tasarruf oranlarında, büyüme hızlarından ve yoğun dış yardımlardan kaynaklanan bir artış meydana geldiği iddiası ne kadar doğrudur? *Latin Amerika Ekonomik Komisyonu*'nun (ECLA) verileri doğru ise, bu coğrafyada tasarrufların gayrisafi yurtiçi hasılaya oranı, 1950-54 döneminde yüzde 16.8 düzeyinde iken, 1955-61 döneminde yüzde 15.6 düzeyine düşmüş bulunmaktadır.⁶ Kaldı ki az gelişmiş dünyanın geri kalan bazı bölümlerinde yurtiçi tasarruf oranları sadece korunabilmiştir: örneğin Filipinler'de 1950'de yüzde 9.0'dan 1960'da yüzde 9.5'e veya Nijerya'da 1950'de yüzde 8.3'den 1957'de yüzde 8.6'ya. Bununla birlikte istisnai olarak yurtiçi tasarruf oranını yükseltebilmiş ülkeler de yok değildir: 1950-60 döneminde Hindistan'da yüzde 6.0'dan yüzde 8.0'e ve Jamaika'da yüzde 12.2'den yüzde 16.1'e.

Tasarruf oranını yükseltmeyen birtakım ülkeler, büyümeyi destekleme açısından önem arz eden bir başka unsur olarak bilinen kamu harcamalarını artırma yoluna gitmiştir. 1950'li yıllar boyunca çok sayıda eğitim ve sağlık yatırımı ile yol yapımı gerçekleştirilmiştir. Gerek tasarruflar gerekse kamu harcamaları, özel tüketim harcamalarından arta kalan gelir dilimleri ile yapıldığı ve üretken kapasitenin artırılmasına imkân verdiği için, başarının ölçümü yapılırken birlikte değerlendirilmelidir. Yabancı sermaye girişlerinin artmasının bir yansıması olarak, 1950'li yıllar boyunca bazı ülkeler, yurtiçi tasarruflardan daha fazla kamu yatırımı yapabilmiştir.

Kişi başına gelirden meydana gelen artışlara bağlı olarak gelir dağılımının ve tasarruf eğiliminin nasıl değiştiğini ortaya koyan teorileri test edebileceğimiz yeterli kanıtlara sahip değiliz. İhracat sektörü daha fazla tasarruf yap-

⁵ **The International Flow of Long-Term Capital and Official Donations: 1959-1961** ve bu serinin daha önceki sayıları.

⁶ **The Development of Latin America in the Post-war Period**, p.10. Yurtiçi tasarrufların düzeyi, gerçekleştirilen yatırımlardan cari işlemler hesabında ortaya çıkan fazla çıkarılarak hesaplanmaktadır.

tığı ve diğer sektörlerden daha fazla vergi ödediği için, yurtiçi maliyetlere nispetle ihracat fiyatlarının düşmesi, yani ticaret hadlerinin bozulması bu bağlamda önemlidir. *ECLA*, bozulan ticaret hadlerinin Latin Amerika ülkelerine yüklediği maliyetin (1950'ye göre 1960'da) gayrisafi milli hasılanın yüzde 3.6'sına ulaştığını ve buna rağmen (söz konusu dönemde kişi başına gelirin yüzde 19.0 düzeyinde artmasının bir sonucu olarak) tasarruf oranının en azından korunduğunu tahmin etmektedir. Özel tasarruf oranlarında daha büyük değişimler, muhtemelen daha uzun bir zaman dilimini ve daha fazla gelir artışlarını gerektirmektedir.

Özel tasarrufların düşük bir hızla artıyor olması, kamu tasarruflarının artırılmasına neden daha fazla önem atfedilmekte olduğunu ortaya koyan bir olgudur. Bununla birlikte kamusal tasarrufları artırmak kolay değildir.

1. Bu ülkelerin önemli bir bölümünde marjinal vergileme oranı ortalama vergileme oranından düşük olduğu için, ekonomi büyüdükçe kamu gelirlerinin milli gelir içindeki payı azalmaktadır. Kamu gelirlerini kamu harcamalarını dengeleyecek düzeyde tutmak için bile, vergi sisteminin köklü bir biçimde yeniden yapılandırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.
2. Kamusal hizmetlerin yeterince gelişmemiş olduğu ekonomilerde kamu harcamalarının hızlı bir biçimde artırılması, en az tasarrufların artırılması kadar önem arz etmektedir. Kaldı ki, uzunca bir süre kamu gelirlerinde sağlanan artışın önemli bir bölümü, kamusal hizmetleri karşılamak için harcanacaktır.
3. Tasarruf artış hızı kaçınılmaz bir biçimde düşük olmak durumundadır. Çünkü sürdürülebilir bir büyümenin yakalanabilmesi için, özel tüketim harcamalarının gayrisafi milli hâsılaya oranı, örneğin yüzde 80'ler düzeyinden yüzde 70'ler düzeyine düşürülmelidir. Özel tüketim oranını yıllık büyüme oranının yüzde 1'inin yarısı kadar⁷ daha fazla düşürmeye dönük bir çaba, hem sonuç vermeyecektir hem de siyasi huzursuzluk doğuracaktır. Böyle bir çaba sonuç vermeyecektir. Zira tüketim artırılmaksızın büyüme sağlanamaz. Böyle bir çaba siyasi hu-

⁷ Büyüme hızının yüzde 1'inin yarısı şeklinde yapılan sınırlandırma, kişi başına tüketimin en azından kişi başına üretimin yüzde 60'ı kadar artması gerektiğini varsaymaktadır. Vergileme, enflasyon ya da tayinleme yöntemleri kullanılarak tüketim oranını daha fazla düşürmeye çalışmak, muhtemelen toplumsal başkaldırlara neden olacaktır.

zursuzluk doğuracaktır: Zira hızlı büyüme -ancak artan kaynaklar refah ve tüketim düzeyini yükseltecek alanlara yatırılarak denetim altına alınabilecek- toplumsal altüst oluşlara yol açmaktadır.

Uluslararası ekonomik yardımlar, farklı insanlar tarafından farklı gerekçeler ileri sürülerek savunulmaktadır. Amaç sürdürülebilir büyüme ortamı oluşturacak bir *büyük itiş* sağlamak olduğuna göre, dış yardımın başarısı, gittiği ülkede tüketim düzeyine göre -fiziki ve beşeri sermaye stokuna yaptığı- yatırım düzeyini ne kadar daha fazla artırdığı ile ölçülmelidir. Bu bağlamda dış yardımın dağılımı ile ülkenin mevcut performansı arasında bağlantı kurulabilir. Daha önce böyle bir bağlantı kuran bir formül geliştirmiştim.⁸ Bu formüle göre bir ülkenin aldığı yardımın miktarı $[(S_{-1} / GDP_{-1}) - (S_{-4} / GDP_{-4})]$ ifadesinin bir çarpanıdır.⁹

İktisadi bağımlılığa dönük bir süreç ortaya koyduğunu göstermek için, dış yardım ile performans arasında daha açık bir ilişki kurulmalıdır. Bu meselelerin ihmal edilmesi doğru değildir. Çünkü gelecekte doğuracağı sonuçlar dikkate alınarak, dış yardım, sadece *Amerika Birleşik Devletleri*'nde değil, yıllarca kutsandığı *Fransa*'da bile eleştirilmektedir. Yardım, daha çok politik amaçlara dönük olarak yapılmaktadır. Yaşanmakta olan hayal kırıklığı, bu politik amaçlara dönük olarak yapılan yardımların kendisinden beklenen sonuçları doğurmadığının, biraz geç olmakla birlikte anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan, ister çift taraflı ister çok taraflı ajanslar tarafından yapılmış olsun, politik olmayan yardımların da rast gele dağıtıldığını kabul etmek gerekir. Daha iyi kriterler belirlense ve daha iyi sonuçlar alınsa, dış yardım seçeneği daha fazla destek görebilir.

II. Girişimcilik

Yüzde 4'ü aşan büyüme oranları, girişimci unsurundaki kıtlığın, sanıldığı kadar mühim bir engel olmadığı kanaatini güçlendirmektedir. Bu ülkelerde küçük ölçekli girişimci kıtlığından/eksikliğinden söz edilemez. Bir başka

⁸ "Allocation Foreign Aid to Promote Self-Sustaining Economic Growth" in **Motivations and Methods in Development and Foreign Aid**, Proceedings of the Sixth World Conference of the Society for International Development, 1964

⁹ S = gayrisafi yatırım harcamaları (*eksi* dış yardım) *artı* cari kamu harcamaları (*eksi* savunma harcamaları ve sosyal amaçlı harcamalar). Alt sayılar yılları temsil etmektedir.

ifade ile bu ülkelerde para kazanma arzusu ve kumar oynama tutkusu adeta bir hastalık halindedir. Eksik olan, büyük ölçekli iş yapma deneyimidir. Tarihçiler, bu eksikliğin isteksizlikten ya da kurumsal altyapı yoksunluğundan kaynaklandığı varsayımından hareket ederek, büyük ölçekli iş kurma başarısına zemin hazırlayacak sosyal ve ideolojik iklim üzerine çalışmalar yapmıştır. Şimdilerde sosyal psikologlar bu meseleye eğilmektedir. Ortaya konan teoriler, meselenin niceliksel önemi dışında, çok fazla ufuk açıcı değildir. Belki de, emperyalizmin ve ırk temelli siyasi rejimlerin tasfiyesi ile birlikte büyük bir enerjinin açığa çıkacağını ileri süren politikacılar haklıydı.

Büyük ölçekli faaliyet yürüten girişimci eksikliği, yabancı sermaye girişleri ile karşılanmaktadır. 1950'li yıllarda hükümetlerin yabancı yatırımcılara dönük bakışlarında önemli bir değişiklik dikkat çekmektedir. 1930'lu ve 1940'li yıllarda yabancı sermaye karşıtı güçlü bir hava hâkim iken, Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da 1960'lı yıllarda yayınlanan gazeteler, bağımsızlığına yeni kavuşmuş devletlerin (vergi muafiyetleri dâhil) yabancı yatırımcılara önerdiği teşvikleri içeren ilanlarla doludur. Tarım ve ticaret alanında yabancı yatırımcılara çok fazla izin verilmiş değildir. Bununla birlikte yabancı yatırımcıların madencilik ve imalat sanayi alanına yaptığı katkı, ortaya konan yüksek büyüme hızlarını izah edici bir olgudur.

Girişimci eksikliği, bu ülkelerin hükümetlerini doğrudan üretim alanına yönelten bir unsur olmuştur. İdeolojik nedenlerden ötürü birtakım denemeleri olmakla birlikte, az gelişmiş ülkelerin hükümetleri, sanayi ya da tarım işletmelerini yönetmek için ihtiyaç duyulan niteliklerden (bilgi ve sermaye) yoksundur. Bu hükümetler altyapıyı olgunlaştırarak, piyasa araştırması yaparak, teknik tavsiyelerde bulunarak ve mali destek vererek, özel girişimciler için müsait bir iklim oluşturmada daha önemli bir işlev görebilir. Kalkınma teorisi (düşük yatırım düzeyini açıklayıcı veya coğrafi yoğunlaşmanın üstünlüklerini tayin edici veya büyümenin aşamalarını ortaya koyucu veya birbirine bağlı yatırımların öncüsü olarak devleti savunucu) bir olgu olarak dışsal ekonomileri önemsemektedir. Fiili karşılığı az olmakla birlikte, dışsal ekonomiler temelinde geliştirilen analiz bir hayli etkili olmuştur.

Hükümetler özel sektörü denetim altında tutmaya göre teşvik etmede daha iyi olmuştur. Birçok denetleme girişimi, büyüme ihtimali olan küçük ölçekli işletmeleri baskı altına alarak, kolaylaştırıcı değil engelleyici bir işlev

görmüştür. Yeni durumlar, genellikle, bir taraftan siyaset ile bürokrasi arasında yaşanan ihtilafın, diğer taraftan keyfi yöneyim anlayışını ve yozlaşmayı/çürümeyi azaltacak yeni bir dengeye duyulan ihtiyacın bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Manzara, kamu sektöründe bile sorunludur. Çok sayıda hükümet kalkınma planı yapmaktadır. Planlar kamu sektörünü daha düzenli bir hale getirmiş olmasına rağmen, çok fazla ciddiye alınmamıştır. Hükümetler özel sektörün denetim altında tutulabileceği beklentisinden önce, kamu sektörünü denetim altında tutmayı öğrenmelidir.

Hükümetin birtakım müdahaleler ile en fazla katkı yapabileceği sektör, maalesef en fazla ihmal edilmiş olan tarımdır. Bu sektörün gelişmesi için neler yapılması gerektiğine (tarımsal araştırma kurumları oluşturulması, sulama ve gübreleme olanaklarının artırılması, arazi reformu yapılması vb.) dair çok şey söylenir, fakat bunlar sınırlı düzeyde hayata geçirilir. Hükümet başkanları pek çok mesele (tarafsızlık, Afrikacılık, Afrika-Asya Birliği ve benzer siyasi sorunlar ya da sanayileşme) üzerine fikir yürütmüştür. Bununla birlikte büyük adamlar ancak bir ya da iki meseleyi başarılı bir biçimde halledebildiği için, tarım üzerine yapılan konuşmalar lafta kalmıştır. Herhangi bir gelişme kaydedilebilmesi için, öncelikle tarıma daha fazla önem atfedilmelidir.

Bu tür bir anlayış değişikliği, tarımsal durgunluğun döviz kıtlığının açık bir sebebi olarak görüldüğü ülkelerde başlamaktadır. Tarımın hayati önemi, ekonomik büyümenin basit aritmetiğinde de açık bir biçimde fark edilmektedir. Asya ve Afrika koşullarında yüzde 5 büyüme hızına ulaşılmayacağını göstermek kolaydır. Hâlihazırda bu ülkelerin hiçbiri tarımsal üretimi yıllık yüzde 3'ün üzerinde artırmaya muktedir değildir. İyimser bir bakış açısı ile sanayi üretiminin her yıl yüzde 10 oranında artmakta olduğunu varsayalım. Gayrisafi milli hâsılanın yüzde 50'sini tarımsal üretim yüzde 12'sini sanayi üretimi oluşturuyor ise, başlangıçta yıllık reel büyüme hızı yüzde 4.4 olacaktır. Hizmetler üretimi tarım ve sanayi üretimine göre daha hızlı artacağı için bir bütün olarak ekonomi maksimum yüzde 4.6 oranında büyüyecektir. Tarımsal üretimi yeniden yapılandırmaya dönük girişimlerin akamete uğradığı dikkate alınır ise, 1950'li yıllar boyunca ortaya konan büyüme performansı gerçekten başarılıdır. Şunu kabul etmeliyiz: '60'lı yıllarda *Birleşmiş Milletler*'in yaptığı yüzde 5 büyüme çağrısı, tarımsal durgunluğa yönelik topyekûn bir seferberlik çağrısıdır. Dahası bu çağrı ile dış yardım temelinde

yapılan tartışma arasında herhangi bir ilişki bulunmamaktadır. Çünkü az gelişmiş ülkeler tarımsal faaliyetleri kendi imkânları ile yürütebilmektedir.

III. Nitelik

Nitelik/beceri eksikliği, az gelişmiş ülkelere girişimci eksikliğine göre daha az sıkıntı veren bir darboğazdır. Bu durum, kısmen, uluslararası teknik yardımların yaygınlığından kaynaklanmaktadır. Ancak kolonyal rejimler tasfiye edilmiş olmasına rağmen, günümüzde Asya ve Afrika ülkelerinde, '50'li yıllarda olduğundan çok daha fazla (ve büyük başarılarla imza atmakta olan) Avrupalı ve Amerikalı teknisyenler bulunmaktadır. Öte yandan teknik yardımları organize eden çok sayıda kanalın bulunuyor olması, tüm dünyanın kümülatif başarısıdır.

Ne var ki teknik yardım marjinaldir. Bir an için tarım sektörü sarfi nazar edilir ise, bu ülkelerin hazmedebileceği nitelikli/becerikli emek miktarının -tarım dışı sektörlerin görece küçük olmasından ötürü- çok fazla olmadığı görülecektir. Nüfusun yarısının tarımsal faaliyet yürüttüğü ülkelerde, orta öğretim gerektiren işlerin miktarı çalışan nüfusun yüzde 10'unu ya da yüksek öğretim gerektiren işlerin miktarı çalışan nüfusun yüzde 2'sini geçmeyecektir.¹⁰ Asya ve Latin Amerika ülkelerinin kahir ekseriyetinde ekonominin ihtiyaç duyduğu kadar orta eğitilmiş insan yaşamaktadır. Bazı ülkelerde bu tür insanların sayısı, piyasanın talep ettiği kadar fazladır. Belli sıkıntılar söz konusu olmaktadır. Bu sıkıntıların en genel (ve en kolay giderilebilir) olanı, edebiyat eğitiminin yaygınlığına karşılık teknoloji eğitiminin yetersizliğidir. Nitelikli teknik eğitim ve beceri veren kurumlar, nicelik/miktar olarak, son derece hızlı bir biçimde artmaktadır. Fakat Asya ve Latin Amerika ülkelerinin bu bağlamda ihtiyaç duyduğu şey, miktardan çok niteliktir.

Afrika'nın durumu oldukça daha özeldir. 1960 yılı verileri itibariyle bu coğrafyada nüfusun yüzde 1'lik bölümünden daha azı ortaöğretim düzeyinde, yüzde 10'undan daha azı ilköğretim düzeyinde tahsil yapmış durumdadır. Afrika ülkeleri siyasi bağımsızlıklarını kazandığı ve eğitime birinci öncelik vermeye başladığı için, bu durum süratle değişmektedir.

¹⁰ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Lewis, W. A. (1961), "Education and Economic Development", *Social and Economic Studies*, June 1961 ve Lewis, W. A. (1964), "Secondary Education and Economic Structure", *Social and Economic Studies*, June 1964.

Piyasanın istihdam edebildiğinden daha fazla eğitilmiş insan gücüne sahip olmanın, ülkenin iktisadi kalkınma sürecini hızlandıracağını ortaya koyan herhangi bir kanıt yoktur. Azgelişmiş ülkeler arasında en iyi eğitilmiş insan gücüne sahip olmasına rağmen, Hindistan iktisadi kalkınma sürecini en başarılı biçimde yürütebilmiş değildir. Eğitilmiş insan gücünün gereğinden fazla olması düş kırıklığı doğurmaktadır, şehirleşmeyi abartılı bir biçimde uyarmaktadır ve sonuç itibariyle siyasi çalkantılara neden olmaktadır. Bütün bunlar, siyasi tansiyonu yükseltmektedir. Bir başka ifade ile siyaset daha heyecan verici, daha coşkulu hale gelmektedir. Siyasi tansiyonun yükselmesinin kalkınma üzerindeki uzun dönem etkileri pozitif olabilir, fakat kısa dönem etkileri sıfırdır, bazen de negatiftir.

Eğitim alanında yaşanan en büyük sorun, okullaşma ile tarımsal gelişme arasındaki ilişkidir. Çiftliklerde gerçekleştirilen üretim bu anlamda sorunsuzdur. Çünkü karar verici durumunda olan çiftçiler, çalışanlar eğitilmiş olsun ya da olmasın, üretim yaparken en gelişmiş teknikleri uygulayabilmektedir. Hiç kuşkusuz, çiftçilerin eğitilmiş olanları olmayanlarına göre, yeni teknolojiyi daha hızlı bir biçimde özümsemektedir. Kendilerine basit birtakım şeyler öğretilerek, eğitimsiz çiftçilerin (geçimlik üretimden piyasa için üretime yönelmek gibi) önemli kararlar alması sağlanabilir. Bununla birlikte asıl amaç, olabilecek en kısa sürede, her çiftçinin belli bir eğitim sürecinden geçtiği bir tarımsal düzeni kurmak olmalıdır.

Böyle bir dönüşümü/geçiş gerçekleştirmek sorunludur. Çocukları okula göndermek (milli gelirin yüzde 3-4'ü oranında bir maliyet yüklemektedir), ülkenin her biri eğitim almış çiftçilere sahip olacağını güvencesini veremeyecektir. Kırsalda yaşayan çocukların okullaşma oranının yüzde 10'lar düzeyinden yüzde 100'ler düzeyine yükseltilmesinin ne kadar çabuk başarılacağı önemlidir. Bu çocukların sadece yüzde 10'luk bölümü okula gidiyor ise, tarım dışı alanlarda iş bulmak ve bir çiftçinin ortalama gelirinin birkaç katı gelir elde etmek mümkün olmaktadır. Bazı Batı Afrika ülkelerinin yaptığı gibi, bu oran 10 yıl içinde yüzde 60'lar düzeyine yükseltildiği takdirde, tarım dışı alanlarda yüksek ücretler mukabili iş bulma ümidi yine devam edecektir. Keza eğitim almış insanları bir parça arazi ve bir çapa ile ikna etmek kolay olmayacaktır. Bu insanları sektörde tutabilmenin yegâne yolu, yüksek verimlilik ile tarımsal üretim yapmayı mümkün kılan teknik imkân-

ları artırmaktır. Dolayısıyla tarımsal üretimin modernize edilmesi ile kırsalda yaşayan çocukların eğitimden geçirilmesi girişimlerini birlikte değerlendiren yumuşak bir dönüşüm/geçiş gerçekleştirilmelidir. Bu dönüşüm okullaşmanın daha yavaş olması anlamına gelmediği gibi, (tarımsal araştırmalar için daha fazla harcama yapılması, daha fazla tarımsal kredi verilmesi, sulama imkânlarının daha fazla genişletilmesi gibi politikalar izlenerek) tarımın daha hızlı modernize edilmesini içermektedir.

Küçük ölçekli üretimin ihtiyaç duyduğu tarımsal çerçeveyi örgütlemek için kırsal alanda yetişkinlere dönük eğitim verilmesi (yerel düzeyde çiftçilere kısa dönemli kurslar açılması ve sosyal gelişmeye hizmet edecek diğer programların uygulanması gibi) aynı alanda yaşayan çocukların okula gönderilmesine göre, muhtemelen daha verimli sonuçlar doğuracaktır. Keza iktisadi koşulların yanı sıra sosyoekonomik durum da bunu gerektirmektedir.

IV. Dışticaret

Büyümenin motoru olarak dışticaret, bu ülkelerin önemli bir kısmında geleneksel bir rol oynamaktadır. Hem ticaret hadleri hem de ticaret hacmi savaş öncesi döneme kıyasla büyümüş bulunmaktadır. Sanayi mallarının birincil mallar cinsinden fiyatı, 1950'li yıllarda önceki 80 yıla göre yükselmiştir. Bir başka ifade ile ticaret hadleri sanayi malları lehine değişmiştir. Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere bazı ülkelerin stokları yoğun bir biçimde artırımının ve Kore Savaşı'nın bir yansıması olarak, özellikle 1950'li yılların ilk yarısı bu anlamda iyi geçmiştir. Dönemin ikinci yarısında bozulan ticaret hadleri, 1962 yılından itibaren düzelmeye başlamıştır.

Az gelişmiş ülkelerin ihracat hacmi, yıllık ortalama olarak, yüzde 3.6 düzeyinde artmıştır. Bu performans, önceki döneme göre oldukça yüksektir. Bununla birlikte bilhassa Latin Amerika ülkelerinin izlemekte olduğu ithal ikameci politikalardan ötürü, ihracat hacmindeki bu artış milli gelir artış hızının altında seyretmektedir.

Bugün karşımızda şöyle bir söylem/iddia var: Gelişmiş ülkelerin az gelişmiş ülkeler tarafından üretilen mallara yönelik talebi, yıllık ortalama olarak, yüzde 3.5 gibi düşük bir oranda artar ise, az gelişmiş ülkelerin yeterli bir büyüme hızına ulaşmaları mümkün olmayacaktır. Bu söylem, ithal ikameci yaklaşımın iktisadi kalkınma üzerinde ne denli önemli bir rol oynadığı

gerçeğini göz ardı etmektedir. Yapılan hesaplamaların çoğunda milli gelir büyüme hızı, tüketim artış hızı, sanayi üretimi artış hızı ve ithalat artış hızı birbiriyle tutarlı değildir. Sanayi üretiminde sağlanan büyümenin kalıcı olduğu varsayılır ise, az gelişmiş ülkeler kısa sürede toplumun ihtiyaç duyduğu bütün sanayi mallarını (mamul/nihai mallar) yurtiçinde üretebilir hale gelmiş olmalıdır.¹¹ Bu ülkeler, üretim sürecinde ihtiyaç duyulan madenlere ve enerji kaynaklarına (petrol) sahiptir. Nitelik/beceri ise edinilmesi zor olan bir şey değildir. Net ithalat düşük bile olsa, bu ülkeler kapalı ekonomi konumuna (otarşı) itilmemelidir. Kaldı ki net ithalatın düşük olması, sanayi malları ithalatının diğer mallar ihracatı ile dengeleniyor olmasının bir sonucudur. Son zamanlarda, az gelişmiş ülkelerin sanayi mallarının gelişmiş ülkelerin piyasalarına yönelmekte olduğuna dair bir tartışma yürütülmektedir. Muhtemelen bu tartışma, birincil mallar üzerine yapılan tarihsel tartışmadan çok daha önemli olacaktır. Az gelişmiş ülkelerin çok yakın bir gelecekte sanayi malları ihracatçısı ve birincil mallar ithalatçısı olacağına dair bir kanaat oluşturulmaktadır. Bu kanaati doğuran, sadece, yüksek nüfus artış hızının yakın bir gelecekte denetim altına alınacağı öngörüsü değildir. Bu kanaatin arkasında, çok daha önemli bir unsur olarak, ılıman iklim kuşağında yer alan ülkelerin tarımsal üretimde sahip olduğu mukayeseli üstünlükler yatmaktadır. Nitekim tropik iklime göre ılıman iklim, toprağın bereketini daha iyi muhafaza etmektedir.

Ticaret hacmini daraltıcı etkileri olan ithal ikameci politika, tekil olarak az gelişmiş bir ülkeye, bir bütün olarak az gelişmiş ülkeler grubuna verdiğinden daha az imkân vermektedir. Dışa kapalı bir ekonomi ortamında kalınmanın gerçekleştirilmesi için ihtiyaç duyulan koşullar (hammadde ve iklim çeşitliliği), sadece, Çin, Hindistan, Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği gibi büyük ülkelerde sağlanmaktadır. Diğer ülkelerde reel ge-

¹¹ Hâlihazırda az gelişmiş ülkelerin tüketmekte olduğu mamul mallar (hammadeler dâhil) milli gelirin yaklaşık yüzde 30'u düzeyinde olup, üçte bir oranında ithal edilmektedir. Yıllık ortalama olarak, milli gelirin yüzde 5 düzeyinde, mamul mal kullanımının yüzde 6 düzeyinde ve mamul mal üretiminin yüzde 8 düzeyinde artacağı varsayılır ise, bu ülkelerin mamul mal ithalatı 22 yıl içinde sıfırlanacaktır. Mamul mal üretimindeki artış hızının daha düşük olması halinde, milli gelir artış hızı ve bununla bağlantılı olarak mamul mal kullanımı azalmalıdır. Öte yandan tarımsal gelişmenin yavaş olduğu varsayılır ise, sanayi üretimi yüzde 8'den daha az büyüdüğü için, milli gelirin yüzde 5 artması mümkün olmayacaktır.

lır düzeyinin yükseltilebilmesi için, bazı malların ithalatı artırılmak zorundadır. İhtiyaç duyulan döviz ise ya ihracat hacmi genişletilerek bulunacaktır, ya da ithalat yurtiçi üretimle ikame edilecektir. XIX. Yüzyıl'da büyüme, gelir yaratan ve dolayısıyla iç pazara dönük üretim yapmayı özendiren ihracat aracılığıyla harekete geçirilmiştir. XX. Yüzyıl'ın ikinci yarısına damgasını vuran ithal ikameci yaklaşım, bazı ülkelerin önüne, ihracat artışına ihtiyaç duyulmaksızın, daha kolay bir büyüme yolu açmıştır. Bununla birlikte ithalatı ikame eden üretim tıkanığında, ihracat artış oranı büyüme hızını sınırlandırmaktadır. Nitekim bu durumda doğal kaynak yetersizliği, sadece iç pazara dönük dengeli büyüme politikasını imkânsız kılmaktadır.

Dengeli büyüme üzerine yapılmış çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Ne var ki kastedilen denge yeterince açık değildir. Yurtiçi piyasaya dönük üretim ile ihracata dönük üretim arasındaki denge mi, yoksa sadece yurtiçi piyasadaki üretim dengesi mi?

Kapalı ekonomi koşulları altında, hiç kuşkusuz, üretim kalıbı ile yurtiçi talep arasında bire bir ilişki olmalıdır. *Rosenstein-Rodan*'a göre, işsizlik sorunu yaşayan bir kapalı ekonomide, bir müteşebbis, eşzamanlı olarak işsizlerin diğer endüstrilerde de istihdam edildiğini biliyor ise, büyük bir özgüven ile bazı işsizleri istihdam edecektir. Çünkü müteşebbis şunun farkındadır: İstihdam ettiği her işçi, gelirini diğer endüstrilerde üretilen malları satın almak için harcayacaktır. Buna mukabil diğer endüstrilerde istihdam edilen işçilerin harcaması, kendi ürettiği mallara yönelecektir. Bu yaklaşıma benzer biçimde, iki sektörlü bir model üzerinden geliştirilmiş bir başka yaklaşım şöyledir: Karşılıklı olarak ticaret yapılıyor ise, sektörlerden birinde ortaya çıkan bir canlanma diğerini de aynı şekilde etkileyecektir. Bu iki yaklaşım, talep ile arz arasındaki irtibatın çok güçlü olmadığını gösteren çalışmalara rağmen, geçerliliğini korumaktadır. Bazen talep edilenden fazla üretim yapılmış olabilir; yenilikler/icatlar, daha önce olmayan talepler yaratmaktadır; diğer sektörlerde oluşan talebe dönük kapasite güvencedir; müteşebbisin yetenekleri, talebin nerede gecikeceğini ve nerede önceden oluşacağını belirleyecektir; yenilikler/icatlar, genel olarak, birkaç sektörde toplanmaktadır. Anlaşmazlıklar, büyük ölçüde, bu önermeler temelinde oluşmaktadır.

İhracata dönük üretim ile yurtiçi pazara dönük üretim arasında münasip bir denge kurmak son derece önemlidir. Nitekim bu dengenin kurulamayışı,

ödemeler dengesi, fiyatlar genel düzeyi ve büyüme hızı temel göstergelerin bozulmasına neden olmaktadır. Öte yandan, üretimi ihracattan daha hızlı artırmaya dönük girişimlerin bir sonucu, Latin Amerikalıların “yapısal enflasyon” olarak isimlendirdiği olgudur. İlgisiz alanlara taşıyarak izah etme çabalarından ötürü, bu olgu son derece muğlaktır. Yapısal enflasyonun nedeni, az gelişmişlik, yüksek nüfus artışı, birincil mallar ihracatçısı olma ya da hükümetin vergileri artırırken güçlük yaşaması değildir. Bu özelliklerin hiç birini taşımadığı halde, yapısal enflasyon sorunu yaşayan İngiliz Ekonomisi yukarıdaki ifadenin en açık kanıtıdır. Maliyet temelli bir olgu olarak yapısal enflasyon, ne tasarrufları aşan ölçüde yatırım yapmanın, ne de açık bütçe politikası izlemenin bir sonucudur. Nitekim bu politikalar talep enflasyonu doğurmaktadır.

Basit bir örnek üzerinden anlatmaya çalışalım. Bir ülkede sadece iki mal (araba ve buğday) üretiliyor ve tüketiliyor olsun. Teknolojik ilerleme sayesinde ülke daha fazla araba üretmektedir. Buna mukabil yapısal engellerden ötürü buğday üretimi artırılmamaktadır. Araba üretimindeki artışın bir sonucu olarak reel gelir düzeyinin yükselmesi, buğday talebini de artıracaktır. Bu artış, ithalat yapılarak karşılanacaktır. Görüldüğü gibi, araba üretiminden sağlanan gelir, buğday ithalatında kullanılmıştır. Sonuç itibarıyla ödemeler dengesi açık vermiştir. Diğer taraftan ihtiyacın üzerinde araba üretildiği için iç piyasada *deflasyon* ortaya çıkmıştır. Ödemeler dengesini sağlamaya dönük tedbirlerin alınması ile birlikte, bir müddet sonra *deflasyon*, yapısal enflasyon haline gelecektir. Devalüasyon yapılarak, tarifeler yükseltilerek ya da doğrudan kontrol araçları kullanılarak ithalatın azaltılması içinde buğday fiyatını yükselterek hayat pahalılığına ve maliyet enflasyonuna sebep olacaktır. Bu bağlamda dört farklı çözüm önerisi getirilebilir: Birinci çözüm, araba üretimini yurtiçi talep düzeyine karşılık gelecek biçimde azaltmaktır. Ne var ki bu durumda ülkenin gelir ve istihdam düzeyi düşecektir. Buna *İngiliz Çözümü* denilebilir. Çünkü İngiltere son on beş yıl boyunca düzenli olarak bu yöntemi kullanmıştır. Diğer taraftan Latin Amerikalı iktisatçılar, kendilerine bu politikayı izlemeleri yönünde baskı yaptığı için IMF’yi suçlamaktadır. İkinci çözüm, uluslararası pazarlara açılmak ve araba ihracatına yönelmektir. *Japon Çözümü* olarak bilinen bu uygulamada büyüme hızı, ihracat alanında sağlanacak başarının derecesi tarafından belirlen-

mektedir. Üçüncü çözüm (*Meksika Çözümü*), tarımsal darboğazı aşmaya ve dar anlamda yurtiçi üretimin talebe göre yapıldığı dengeli büyümeye dayanmaktadır. Dördüncü çözüm, toplumu üretilmiş malları tüketmeye (elbette daha fazla araba, daha az buğday) zorlamaktır. Bir dönem Sovyetler Birliği'nde uygulandığı için *Rus Çözümü* olarak bilinmektedir.

Bu çözümlerden sadece ikisi iktisatçılara çekici gelmiştir: ihracata yönelmek (Japon Çözümü) ve tarımsal darboğazı aşmak (Meksika Çözümü). İktisatçı bu çözümlerden hangisinin daha doğru, daha tercih edilebilir olduğunu önceden söyleyemez. Fakat önyargılardan kaynaklanan takıntılar olabilir. Serbest ticaret geleneğinden beslenen iktisatçılar, önceleri genişleyen ticaret hacminin yaratacağı fırsatları önemsemiştir. Buna mukabil ihracat temelli büyümeye temkinli yaklaşmak gerektiğini öğrenen bir sonraki kuşak ise, yurtiçi üretimin verimliliğini artırmanın doğuracağı fırsatlara öncelik vermeyi tercih etmektedir. Yeterli donanımına sahip olmayan hükümetler, bu çözümlerin ikisine de soğuk bakmaktadır. Bu tür hükümetler ya büyüme hızını düşürmeyi, ya da dengesizliğe rağmen büyümeyi sürdürmeyi tercih etmektedir. İkinci tercih, döviz kıtlığı, devalüasyon ve enflasyon gibi sonuçlar doğurmaktadır. Daha açık bir ifade kendi kendini besleyen bir süreç yaşanmaktadır. Süreklilik kazanan maliyet enflasyonu gerek ihracata dönük gerekse ithal ikameci üretimi yavaşlatarak döviz kıtlığını artırmakta ve sürece yeni bir ivme kazandırmaktadır. Kalıcı enflasyonun veri kabul edildiği bir politik yaklaşım, kapalı ekonomi ortamında belki işlevsel olabilir; ancak açık ekonomi ortamında, ülkeyi ısrarlı bir biçimde uluslararası piyasaların dışına taşıyarak istihdam ve büyüme imkânlarını altüst edebilmektedir. Enflasyondan ötürü paranın sürekli değer yitiriyor olması, iktisadi durgunluğa neden olabilir.

Girdi-çıkıtı analizinin sağladığı faydalardan biri, bütün bu sorunları kendi bağlamı içine oturtma imkânı veriyor olmasıdır. Milli gelirden öngörülen bir artış, nihai talepte de bir artış öngörülmesine yol açmaktadır. Her mal için talep ile arz arasındaki dengenin kurulması durumunda, ithalat, ihracat ve iç piyasaya dönük üretim arasında münasip dengeyi belirlemek için mukayeseli maliyetler yarasından (doğrusal veya tercihen doğrusal olmayan programlama biçiminde) istifade edilmektedir. İktisatçılar “yol gösterici planlama”nın Fransız Ekonomisi'nin büyüme hızına herhangi bir katkı yapmadığını sormaktadır. Daha az gelişmiş ülkelerde bu tür projeksiyonla-

rın yapılması, veri tabanının güçlü olması ve yapılan işin kutsanmaması halinde, mevcut planlama yöntemlerin geliştirebilirdi. Bu tür çalışmalar doğru bir biçimde yapılır ise, iç piyasaya dönük üretime ağırlık veren ülkelerin önemli bir bölümü ihracata yönelmenin yararlarını fark ederken, ihracata dayalı büyümeyi tercih etmiş çok sayıda ülke de ithal ikameci yaklaşıma daha fazla önem vermeye başlayacaktır.

V. İşsizlik

Artmakta olan işsizlik, az gelişmiş ülkelerin üretim ve yatırım alanında ortaya koyduğu takdir edilesi başarıyı tehdit eden unsurlardan biri durumundadır.¹² Konuya ilişkin istatistik veriler güvenilir olmadığı için belgelere dayandırmayan işsizlik olgusu, dünyanın her yerinde ciddi bir endişe kaynağıdır. Hızlı büyüme ve yüksek yatırım oranlarının işsizliği azaltıcı etkiler ortaya koyacağı bilindiği için, bu beklenmeyen bir olgudur.

İşsizlik sadece artan nüfustan kaynaklanmamaktadır. İyi örgütlenmiş bir toplumda fazla nüfus, gizli işsizlik (aile işletmelerinde/çiftliklerde ve diğer geleneksel sektörlerde çalışma) biçiminde kendini göstermektedir. Fakat şu anda muhatap olduğumuz işsizlik, büyük şehirlerde yaşayan ve ücret mukabili çalışan insanların bir sorunudur.

İşsizliğin nedenlerini anlamaya dönük olarak geliştirilmiş en basit yaklaşım, ekonomiyi geliştirmekte olan modern kapitalist sektör ve geleneksel sektör olarak ikiye ayırmaktadır. Bu yaklaşıma göre işsizliğin hızlı bir biçimde artmasının iki temel sebebi bulunmaktadır: (1) İşgücü geleneksel sektörden süratle uzaklaşmaktadır. (2) Genellikle sermaye-yoğun yatırımlar gerektirdiği için, modern sektör az sayıda insanı istihdam edebilmektedir.

İşgücünün geleneksel sektörden uzaklaşmasının nedenlerinden biri, bu sektör ile modern sektör arasındaki gelir farkıdır. Bu farkın yaklaşık yüzde 50 civarında olduğu ve modern sektörün sabit bir ücret düzeyinde gelişebileceği varsayılmaktadır. Nitekim XIX. Yüzyılda ücretler sabittir. Fakat XX. Yüzyılda, sendikaların baskı yapması, ulusalcı hükümetlerin yabancı yatırımcılara soğuk bakması ve büyük ölçekli girişimcilerin toplumsal bilinç

¹² Bu konuyu daha geniş bir biçimde ele aldığım şu makaleye bakılabilir: “Unemployment in the Developing Areas” in **Proceedings of the Third Biennial Midwest Research Conference on Underdeveloped Areas** (Chicago, 1965)

düzeşinin yükselmesi gibi nedenlerden ötürü, gelişmekte olan ekonomilerin modern sektörlerinde ücretler ciddi bir biçimde yükselmektedir. Artık, modern sektöre, küçük çiftçilerin ortalama kazancından üç ya da dört kat daha fazla ücret geliri elde eden niteliksiz işçilere rastlanabilmektedir. Bu durum, geleneksel sektörde çalışanların ücretlerinde küçük bir artışa neden olmaktadır. Öte yandan geleneksel sektörde verimlilik çok düşük olduğu için, işveren hizmetçi ve hademe gibi elemanları işten çıkarmaktadır. Modern sektörde ücretlerin yüksek olması, geçici işlerde çalışarak gelir elde etme beklentisi içinde olan insanları şehirlere çekmektedir.

Modern sektör ile geleneksel sektör arasındaki dengesizlik sadece ücretlere hasredilemez. Afrika'da gözlenen bir diğer önemli unsur kırsal kesimdeki okulların hızla artıyor olmasıdır. Bu okullar her yıl, geleneksel sektörün hazmedebileceğinin üzerinde mezun vermektedir. Bu yüzden gençler, akın akın şehirlere gitmektedir. Nitekim birkaç şehrin aşırı büyümesi, az gelişmiş dünyanın karşı karşıya olduğu önemli sorunlardan biridir. Bu sorun, sanayi yerleşiminde hatalar yapılarak, bu birkaç şehre dönük harcamalar artırılarak, (su, ulaşım, eğitim, sağlık yatırımları aracılığıyla) bu şehirler köylere ve küçük şehirlere göre daha cazip hale getirilerek ve istihdam imkânları genişletilerek derinleştirilmektedir. Nüfus fazlasını ihtiyaç duyuluncaya kadar kırsal alanda tutmak gelişmekte olan ülkelerin bir diğer sorunudur. XIVIII. Yüzyılın sonlarında ve XIX. Yüzyılın başlarında İngiltere'deki yoksullara yardım kuruluşları bu soruna ciddi bir biçimde eğilerek (ihtiyaç olmaması durumunda), insanların köylerden şehirlere gelmesini engellemeye çalışmıştır.

Bir diğer sorun yeni yatırımların içerdiği sermaye yoğunluğudur. Sermaye yoğunluğu ile kastedilen (daha önce düşük olduğunu belirttiğimiz) sermaye hâsıla katsayısı değildir. Bu kavram, bir birim daha fazla istihdam yaratabilmek için milli gelirin hangi ölçüde yatırıma dönüştürülmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin önemli bir bölümünde, (madencilik, imalat, ulaşım gibi sektörlerle) yapılan yoğun yatırımlara rağmen istihdam artışı sınırlı olmuştur.

Sermaye yoğunluğu, nitelikli işgücü gerektirmeyen ileri teknoloji içeriyor ise biçilmiş kaftandır. Ancak mukayeseli üstünlükler temelinde geliştirilmiş olan Ohlin yaklaşımı, yüksek sermaye yoğunluğuna muhalif olmamızı gerektirmektedir. Ohlin'e göre ülkeler benzer teknolojiyi kullanarak

üretim yapmaktadır; ancak kaynakların kıtlığı bir ülkeden diğerine göre farklıdır. Azgelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeleri karşılaştırırken, Ricardo'nun nispi verimlilik farklılıklarına vurgu yapan mukayeseli maliyetler yaklaşımını kullanmak daha uygundur. Gelişmiş ülkelerin sermaye-yoğun endüstrilerde mukayeseli üstünlüğe sahip olduğuna dair herhangi bir neden bulunmamaktadır. Üstelik sermayenin maliyetinin nispi olarak daha yüksek olduğu dikkate alındığında bile, durum azgelişmiş ülkelerin lehine olabilir. Bu yaklaşım çok fazla biliniyor olmadığı için, makalenin sonunda aritmetik bir örnek verilmiştir.

İktisat teorisi, kalkınmanın hangi sebeplerden ötürü istihdam düzeyini artırması gerektiğine ilişkin bir izah getirmemektedir. Temel kabul şöyledir: Emek arz esnekliğinin sonsuz olduğu bir ortamda sermaye yatırımı istihdam düzeyini yükseltmelidir. Zira böyle bir ortamda sermayenin emeğe oranı artırılmaz. Diğer taraftan yeni teknoloji kullanımı sermaye yatırımı kadar önem arz etmektedir. Yeni teknoloji kullanımı her iki yönde de etkili olmakla birlikte, denge durumunda emekten tasarruf sağlama eğilimindedir. *Karl Marx*, yeni teknolojinin istihdam azaltıcı etkisinin sermaye yatırımının istihdam artırıcı etkisinden daha güçlü olduğunu, herhangi bir gereçeye dayandırmaksızın, ileri sürmüştür. *Marx*'ın bu yaklaşımının doğru olmadığı XIX. Yüzyılda kanıtlanmıştır. Ne var ki bu yaklaşımın XX. Yüzyıl koşullarında da yanlış olduğu söylenemez. Azgelişmiş ülkelerin malul olduğu teknoloji açığı öylesine derindir ki, emekten tasarruf eden yöntemleri kullanma imkânları sınırsızdır. Ulaşım başta olmak üzere hizmetler sektörünün modern biçimlerinde yaratılan yeni istihdam imkânları, el sanatlarında, ulaşım sektörünün geleneksel biçimlerinde ve kişisel hizmetlerin demode yöntemlerinde yaşanmakta olan istihdam azaltıcı etkiyi dengeleyebilmektedir.

Ücretlerin modern sektörde keskin bir biçimde yükseliyor olması, bu ihtimali daha güçlü hale getirebilir. Ücretler ne kadar yüksek olur ise, gelişmiş ülkelerden ucuz makineler ithal etme imkânı o kadar fazla ve (bununla bağlantılı olarak) yatırımların istihdam yaratma etkisi o kadar az olacaktır. Yüksek sermaye yoğunluğu ile oluşturulmuş en yeni işletmelerin yanı sıra, ihracata dönük olarak sağlam bir biçimde yapılandırılmış daha eski işletmelerin (madencilik ve tarım işletmeleri) bir bölümü de talep edilen (ve sadece daha kârlı işletmeler tarafından verilebilen) ücretleri veremiyor olmanın ge-

tirdiği sıkıntıyı yaşamaktadır. *Liebenstein* ve *Galenson*, az gelişmiş ülkelerde (kârın ve dolayısıyla tasarruf ile yatırımın beslendiği bir kaynak olarak) yüksek sermaye yoğunluğunun arzu edilmiş bir şey olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu yaklaşım, işgücü fazlası bir şekilde eritilerek (gizli işsizlik) sorun olmaktan çıkarılabildiği takdirde doğrudur. İşsizler başkaldırmış ve hırsızlığa yönelmiş ise, bu yaklaşımdan türetilmiş bir politika, maalesef, uygulanabilir olmayacaktır. Çoğu gelişmiş ülke tüketimi, geliri ya da on yıllık bir gelecek perspektifi içinde istihdamı maksimize etmek yerine bugünkü istihdam artırmaya öncelik vermek zorundadır.

İktisatçılar bir projenin toplumsal değeri belirlenirken, (güncel faktör fiyatlarından farklı olarak) gölge faktör fiyatlarının kullanılmasının daha iyi olacağına dair bir teori geliştirmiş bulunmaktadır. Bu teori temelinde mevcut işsizliğin, işgücüne piyasa ücretinin altında bir ücret atfedilerek ölçülmesi tavsiye edilmektedir. Bu teorik tavsiye hayata nasıl geçirilecektir? Yatırım kararlarını verenler, kamu bürokrasisine mensup iktisatçılar değildir. Bu kararlar, minimum maliyetler ile üretim yapma baskısı altında faaliyet gösteren özel girişimciler tarafından verilmektedir. Dahası hükümet, emek sahiplerinin ücretlerin gölge ücret düzeyine düşmesinden dolayı uğrayacağı gelir kaybını giderecek desteği vermek için gerekli olan kaynaklara veya fiyat mekanizmasını ikame edecek etkili bir belgelendirme sistemi için ihtiyaç duyulan yönetsel kapasiteye sahip değildir. Yatırım kararlarının gölge fiyatlar üzerinden alınmasını sağlamanın tek yolu, piyasa ücretinin düşük olduğu bir ortamın olmasıdır.

Ücretler ile istihdam arasındaki bağlantının teşhis edilmesi, bilhassa devletin en büyük işveren olduğu veya yüksek ücretlerin ihracat, ithal ikamesi ve istihdam üzerindeki olumsuz etkileri üzerine yoğunlaştığı veya daha fazla vergi geliri sağlayacağı için yüksek kârları yüksek ücretlere tercih ettiği ülkelerde sendika liderleri ile politik liderlerin arasını açmıştır. Hükümetler bu meseleye gelirler politikası perspektifinden bakmaktadır. İşsizliğin minimum düzeye indirilebilmesi için ücretler, genişleyen tarım dışı sektörün ihtiyaç duyduğu emeğin yeterli düzeyde arz edilmesine imkân veren ortalama tarımsal gelir düzeyine eşit olmalıdır. Bununla birlikte ücretler, işgücü arzının tarım dışı sektörlerin hazmedebileceğinden daha fazla artmasına yol açacak kadar yüksek olmamalıdır. Diğer taraftan etkin tedbirler alınarak ta-

rımsal üretimde verimlilik artışı sağlanıyor ise, kitlesel tüketim seviyesi keskin bir biçimde yükselecektir. Bu yükseliş, insanların geleneksel sektörden modern sektöre geçmelerinin yanı sıra, her iki sektörde de gelirin artmasının bir sonucu olacaktır. Bu koşullar oluşmadığı takdirde büyüme, kesin olarak işsizlik olgusunun artıracaktır.

Politik alana geri dönmüş bulunuyoruz. Sendikalar muhtemelen (yozlaşmış, kayıtsız davranan, yeniliklere direnen ya da etkinliği olmayan bir durum içinde olduğunu düşünerek) güvenmedikleri hükümetin gelirler politikasını kabul etmeyecektir. XX. Yüzyılda iktisatçılar hükümetten piyasanın aksayan taraflarını düzeltmesini istemektedir; tıpkı bir önceki yüzyılda meslektaşlarının piyasadan hükümetin aksayan taraflarını düzeltmesini istemeleri gibi. Son on beş yıl içinde hükümetin yapabileceği faydalı şeylerin sayısı artmış ve karar verme sürecinde kullanılan istatistik ve teorik araçlar gelişmiştir. Bununla birlikte sadece bir avuç hükümet bu imkânları değerlendirerek başarılı olacak gibi gözükmektedir. Bu bağlamda iktisatçıya düşen, kalkınma sorununu diğer sosyal bilimlerdeki meslektaşlarına devretmektir.

Ek

1. Libya yeni teknoloji kullanımına geçmeden önce, durum şöyle olsun: **(a)** 1 birim emek Almanya'da 20 birim çelik ya da 3 birim sepet üretmektedir. **(b)** 1 birim emek Libya'da 1 birim çelik ya da 1 birim sepet üretmektedir. Bu durumda Libya sepet üretiminde uzmanlaşacaktır.

2. Şimdi Libya yeni teknoloji kullanmaktadır. Faktör yoğunluğunun iki ülkede aynı olduğunu varsayalım. Şöyle ki: çelik üretiminde 1 birim emek + 1 birim sermaye, sepet üretiminde 1 birim emek + 0.25 birim sermaye kullanılmaktadır.

3. Bununla birlikte, sermaye faktörünün çelik üretimine yaptığı katkı sepet üretimine yaptığı katkıdan daha fazladır. Sermaye veri iken, çelik üretimi her iki ülkenin de kolaylıkla yapabileceği bir faaliyettir. Buna mukabil sepet üretimi belli bir beceri gerektirmektedir. Libya'nın sepet üretimi Almanya'nın sepet üretiminden daha azdır. Yeni durum şöyle olacaktır: İhtiyaç duyulan sermaye ile teçhiz edilmiş 1 emek birimi, Almanya'da 20 birim çelik ya da 3 birim sepet, Libya'da 16 birim çelik ya da 1.75 birim sepet üretecektir.

4. Çelik üretimindeki farklılık sepet üretimindeki farklılıktan daha azdır. Ne var ki emek ile sermayenin nispi fiyatları/maliyetleri bilinmediği için, uzmanlaşmanın nasıl olacağı söylenemez. Emek fiyatının/maliyetinin Almanya’da 1 mark, Libya’da 1 frank olduğunu varsayalım. Öte yandan 1 birim sermayenin fiyatı/maliyeti Almanya’da 2 mark, Libya’da 3 frank olsun. Sermayenin nispi fiyatı Libya’da daha yüksektir. Zira: **(a)** 1 birim sermayenin karşılığında verilen emek miktarı daha fazladır. **(b)** Sermayenin korunması daha pahalıdır. **(c)** Sermaye daha kısa ömürlüdür. **(d)** Faiz haddi daha yüksektir.

5. Şimdi birim başına maliyetler hesaplanabilir: **(a)** Almanya’da çelik maliyeti 0.15 mark, sepet maliyeti 0.50 mark. **(b)** Libya’da çelik maliyeti 0.25 frank, sepet maliyeti 1.00 frank. Bu durumda çelik Almanya’ya göre Libya’da daha ucuz olmaktadır.

6. Faktörlerin nispi kıtlığı temelinde geliştirilmiş olan Hecksher-Ohlin testi, iki ülkede aynı üretim fonksiyonunun kullanıyor olması (yani Ricardo’nun öngördüğü üretim fonksiyonu farklılıkların olmaması) durumunda, doğru cevabı vermektedir. Normal durumlarda doğru cevabı almak için Ricardo ile Ohlin’in birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir.

7. Doğru cevap, sermaye kullanımı belli bir beceriyi (nitelikli işgücünü) gerektirmiyor ise, sermaye fakiri ülkelerde sermaye yoğunluğu lehinedir. Leontief’in belirttiği gibi, gelişmiş ülkelerin üstünlüğü, sermaye yoğunluğundan çok beceri yoğunluğundan kaynaklanmaktadır. Bu iki unsur (sermaye yoğunluğu ile beceri yoğunluğu) genellikle örtüşüyor olmakla birlikte, birbirinden farklıdır.